

А.О. Довгань.

Історично-культурна спадщина малих міст Західної України як об'єкт наукового аналізу

На сучасному етапі трансформації української культури в європейський культурний та цивілізаційний простір особливої актуальності і пріоритетності набувають питання про шляхи й стратегії гуманістичного розвитку українського національного патріотизму. Розв'язання окреслених питань постає сьогодні чи не головною умовою можливості подолання низки кризових явищ становлення нашої країни як самодостатнього соціокультурного універсуму серед безмежжя анклавів цивілізаційності та культурності людини. Саме тому експлікація структури, фундаментальних засад і специфічних рис гуманістичності прояву національного патріотизму та форм, способів і напрямів його формування і прояву постає надзвичайно продуктивним чинником подальшого розвитку. Мова йде про те, що реально, протягом всієї історії соціокультурного розвитку будь-якої етноспільноти окреслюються дві динамічні тенденції розвитку її патріотизму: одна з них демонструє в самих крайніх своїх проявах радикалізм ставлення її прихильників до соціокультурного змісту буттєвості інших етноспільнот у формі фізичної, духовної чи психологічної нетерпимості, друга ж тенденція демонструє власну толерантність до етнічної «іншості» і при цьому засвідчує той же національний патріотизм, що і попередня, але духовно інший. Проте саме так дана тенденція прояву етноспільнотою власного національного патріотизму заявляє про себе з позицій загальнолюдських духовних цінностей, мірилом яких виступає принцип гуманізму.

Гуманізм як універсальне духовне явище історично відображає основні етапи розвитку самого суспільства. Виходячи із суспільних умов гуманізм направляє духовні прагнення і діяльність людей на досягнення високоморальних соціальних ідеалів. Як духовно-культурне явище гуманізм є головним змістом цивілізаційного процесу, в ході якого він також проявляється в різних властивостях. В культурологічному аспекті нашого дослідження

гуманізм виступає мірою духовно-ціннісних критеріїв історичного розвитку національного українського патріотизму.

Кожний тип цивілізації відрізняється від інших своєрідним, притаманним лише йому набором уявлень про гуманізм. Будучи складовою світогляду та практичної діяльності гуманізм наповнений конкретним історичним змістом. В давніх Греції, Індії, Єгипті, Китаї розроблялося вчення про людину та її духовні якості. Вже тоді на основі філософії космоцентризму людина розглядалась органічною і в той же час вищою складовою безмежного всесвіту. Людина для людини - істота священна, - так міркував Сенека. Демокріт і Сократ та інші філософи стверджували, що люба людина, незалежно від її соціального походження, визначається своїми духовними якостями і заслуговує поваги.

Середньовіччя розробляло гуманістичні погляди в лоні релігійних вчень, що проповідували рівність людей в спокуті своїх гріхів перед Богом, а подяку за їх добродійність переносили в потойбічний світ. Християнство, як і інші світові релігії, вчило необхідності загальної любові людини до людини, опосередкованої необхідністю любити Бога так само, як Бог любить людину.

В епоху Відродження гуманізм вперше сформувався в ідеологічну концепцію, що спиралась на попередній розвиток всієї системи гуманітарного знання і продемонструвала свій варіант гуманізму, збагачений новими міркуваннями про людину. Ренесансний гуманізм спирався на античні моральні традиції, заперечував середньовічну схоластику, прагнув звужити вплив релігії на суспільство і поставив в центр наукового світогляду реальну, земну людину, назвавши її самим досконалим і прекрасним творінням, яке наділене безмежною здатністю самовдосконалення.

Техногенний зміст європейської цивілізації Нового часу, заснований на машинній технології за законами механіки, вимагав здійснення принципів свободи, рівності і братерства, розвитку науки та всіх форм духовної культури. Просвітництво людини визнавалось головним засобом досягнення справедливого суспільства. Пізніше ранньобуржуазний гуманістичний потенціал новочасної епохи ввійшов у суперечність із реальним функціонуванням економічних суспільних відносин, що вивело на авансцену

історичного розвитку марксистський концепт гуманізму. Соціальним ідеалом було проголошено всебічний і гармонійний розвиток особи на основі корінного перетворення системи суспільних відносин. Ця концепція випереджувала в історичному форматі розвиток техногенної європейської цивілізації і культури, вимагала за своїми кінцевими цілями і завданнями вихід за її межі. Вона ідейно підготувала перехід суспільства на новий етап культурно-цивілізаційного прогресу, що стало очевидним наприкінці XX-XXI ст.ст. Так знову на авансцену історії виходить суперечність дихотомічного змісту гуманістичної парадигми прояву національного патріотизму.

Глобалістські орієнтації перспективи подальшого розвитку європейського варіанту гуманізму породили радикальні підходи до формування в людині відповідних начал і на рівні становлення національної ідентичності. В ситуації переходу від гуманістичної теорії до гуманістичної практики фіксується бурхливий, динамічний розвиток соціального утопізму як форми «профанного гуманізму» (С.Франк). Головну особливість такого гуманізму С.Франк вбачав, як на його думку, у нерозрішимому протиріччі між культом людини з його нестримною оптимістичною вірою у своє велике призначення утверджувати в світі панування розуму і добра з одночасним визнанням людини як носія неконтрольованих її власним розумом природних, притаманних їй стихійних сил. Змінюється сама суть гуманістичного виміру сучасної європейської цивілізації та культури, його зміст зводиться лише до психологічних, релігійно-етичних характеристик, наповнення його ірраціональними компонентами з витісненням на периферію людського буття раціоналістичності сприйняття дійсності.

Така дихотомія зазначених бінарних опозицій засвідчується в історичному часі динамічною мінливістю їх власного соціального змісту, і, також ідеологічно обумовленою змінністю одної одною, із яких кожна може займати домінуючий статус в життєдіяльності конкретної національної спільноти. Не знаходиться в стороні від загальносвітових тенденцій розвитку національного патріотизму і наша, українська спільнота. Оскільки у сучасному українському суспільстві триває пошук ціннісних орієнтирів у становленні

культурної ідентичності, то актуальним є розуміння культурно-світоглядних витоків національно-патріотичної традиції народу. Сутність такого підходу конкретизується переходом до світоглядно-гуманістичних вимірів антропологічного змісту культури. Тому «непересічне значення, пише Ковтун Н.М., серед них має архетип культурного героя як магістальна метаструктура духовної традиції будь-якої епохи» [8; с.4]. Авторка даної думки досить детально з'ясувала амбівалентну сутність архетипу культурного героя, що на її думку «експлікується в українській духовній традиції в образах героїв-упорядників, дії яких спрямовані на уконституювання життя соціуму за взірцем космічного світоустрою, і героїв-трікстерів, діяльність котрих націлена на хаотизацію й руйнацію усталеного порядку» [8; с.4].

Немає підстав в межах нашої теми дослідження піддавати аналізу історичні варіації прояву першої тенденції національного патріотизму в житті українського народу, оскільки його розкриття в наукових та художньо-публіцистичних експлікаціях є досить глибоким, об'ємним і безмежним з позицій реалізації принципу історичної правди, тим паче, що сучасна зацікавленість народу України власною історією досить велика та безпрецедентна. Історичною тематикою заповнені наукові та популярні масові журнали, газети, телепередачі, виступи політичних та державних діячів, буденна свідомість пересічних громадян. Історично-пізнавальний бум відкрив мільйонам людей нечисленну кількість невідомих для них фактів минулого, сотні імен, породив у науковій діяльності різноманіття оригінальних точок зору та концепцій на світову історію та локальні історії національних спільнот. Так формується нова історична свідомість, яку можна вважати фундаментом нової національної і світової культури.

Наше дослідницьке завдання - продемонструвати соціуму не яскраво виражений публічно заявлений гротескний героїзм окремих індивідів чи спільнот в історії українського народу в його руйнівній чи, точніше, активній перетворювальній зміні конкретної соціальної системи, а засвідчити архетип гуманістичний, тобто архетип толерантності як терпимості, доброзичливості у ставленні до національних іншостей, який є домінуючою тенденцією прояву

національного патріотизму нашого народу, бо інакше не було б самої історії народу, не було б самого народу, український народ не мав би здатності протистояти природним і соціальним стихіям посередництвом своєї духовної могутності, не відбулось би його становлення як самодостатнього модусу універсуму. Йдеться про повсякденний буденний принцип відносин між людьми у формі міжкультурного діалогу, розвиток і демонстрацію уявлень про іншого як «чужого», який адекватно може сприймати відповідне ставлення до нього, про «мужність бути» (П.Тілліх) у своїй толерантності сприймати цього іншого, у відсутності семантичної структури образів «правильного» і «неправильного світу», у реалізації гегелівського постулату буттєвості світу: «все, що розумне, є дійсне, а все, що дійсне, є розумне» в контексті кантівського морального імперативу поведінки: «стався до інших так само доброзичливо (толерантно), як бажаєш, щоб ці інші також ставились до тебе» з розумінням і толерантно.

Одним із напрямів створення нового історичного національного та світового погляду людини на власне минуле є огляд, переосмислення та переінтерпретація не тільки відомих історичних подій, а й наявного знання про них. Причини перегляду стереотипних історичних поглядів досить різноманітні, найбільш поширена з них - відкриття та накопичення нових фактів про ті чи інші історичні події. Такий порядок збагачення історичного знання притаманний переважно усталеній ідеологічно парадигмі історичної та й гуманітарної науки загалом. Однак, він може ефективно працювати і при ломці ідеології кризового суспільства, що особливо характерно було для першого десятиліття існування незалежної України. І тут виникає теоретико-методологічна проблема розуміння понять «історичний факт» та «історична правда» як базових у формуванні сучасної парадигми історичного пізнання, використання даного теоретико-пізнавального інструментарію для примноження знання про національний патріотизм з його новими соціальними формами.

Інтерпретація історичних фактів в контексті конкретного дослідження дає можливість розгорнути поставлену проблему встановлення історичної правди

як істини науки в «останній інстанції» у площині проблеми еволюції культури людського розуму. Кліффорд Гірц, скажімо пояснює, що «часова шкала для геолога, який вимірює ерами, вся еволюція може мати вигляд нерозрізненого якісного вибуху». І вищезгадані обидві тенденції становлення національного патріотизму є фактом його якісного розгортання на конкретній історичній етнографічній території, невідільним від одночасного розгортання відповідної етнокультури даної території. Такий історичний факт дає нам право і сьогодні фіксувати плюралізм світоглядних смислів навіть в таких термінах, як «загальна історія», «локальна історія», «давня історія України», і таке інше. Тому не дивно, що історична наука насичується різноманітним, не тільки антропологічним, матеріалом, який демонструє нам історичний розвиток гуманізму в його конкретних вимірах. Так в історичній науці існує загальна пізнавальна тенденція підкреслення раціонального зв'язку та закономірності зміни поглядів одних мислителів поглядами інших. Дослідник-історик методом історично-світоглядної компаративістики наводить динаміку уявлень правди (і неправди також) про світ і людину в ньому.

Історик-культуролог не обмежує джерельну базу лише текстами, хроніками, документами, листами і т.п., а цілком аргументовано використовує для доведення ідеї щодо історичної значимості того чи іншого факту прояву національної толерантності і археологічні історично-культурні матеріали. Це матеріальні залишки минулого (різні будівлі та споруди, засоби праці, відпочинку, прикраси, предмети вжитку тощо). Для того, щоб їх можна було використати в якості джерела, вони повинні бути прочитані відповідним чином. Тобто, це означає, що всі засоби та результати діяльності учасників конкретного історичного дійства дослідник-історик розглядає як феномени, бо в них прямо або опосередковано закодована інформація про цю діяльність. Так розгортається застосування загальноприйнятої в історичному аналізі категорії «історичний факт». Ті історичні факти, які він, історик використовує для підтвердження своєї гіпотези про значимість факту для встановлення історичної правди щодо України, є не безпосереднім свідченням одиничних історичних даних, а системним утворенням відповідного історичного часового

відрізка становлення сучасної цивілізації та культури. Згадаймо, Фіхте ділив історію на апіорну (схематичну) і апостеріорну (емпіричну), «Історія, - писав він, - є чиста емпірія, вона повинна давати тільки факти, і всі докази можуть бути побудовані тільки фактично». Вважаю, що в лекційному викладі історичних фактів ходом навчального процесу у ВНЗ слід досить ясно і чітко дотримуватись даної методологічної настанови. І така дослідницька культура дає можливість здійснити розкриття студентській молоді світоглядних смислів любого історичного факту як факту культури.

Виділивши ряд категорій, потрібних для аналізу історичної реальності, дослідник відволікається від строго чіткого послідовного опису окремих феноменів, що підпадають під кожен категорію, і аналізує становлення лише суттєвих фактів. При цьому він відбирає факти за їх значимістю для відповідних теоретичних роздумів, а не тільки за їх емпіричною, часовою, хронологічною послідовністю. Текст дослідження свідчить про те, що всі застосовані дослідницькі процедури (аналіз, порівняння, аналогія, паралелізм, оцінка та концептуалізація фактів) пов'язані із абстрагуванням від реальної послідовності одиночних подій та побудовою достатньо великих часових інтервалів. Тому проблема історичного часу отримує особливе забарвлення, тобто дає можливість вивести відповідні гносеологічні узагальнення, на підставі яких ми знайомимось із новаторськими висновками дослідження і якими підтверджується гіпотеза про сутність нової історичної правди та її значимість для України. Так актуалізується принцип соціальної пам'яті як принцип зв'язку минулого і сьогодення, єдності індивідуальної та колективної пам'яті людства і його обов'язкове застосування в історичному дослідженні. Дотримуючись принципу єдності історичного і логічного можна розірвати так зване герменевтичне замкнуте коло в розумінні сутності любой історичної ситуації, заповнити логічний розрив в розумінні, скажімо, початку західноєвропейської чи української історії та самою історією як процесом життєдіяльності людства чи конкретного народу, і тоді дійсно історична правда набуває ознак глибокої істини на рівні буденного повсякденного її сприйняття.

Спонука «новаторського» (термін, широко використовуваний мислителями новочасної епохи) історичного знання має для всього українського народу не тільки наукове значення як задоволення наукою власної потреби до самореалізації, але й виступає фундаментом осмислення шляхів розвитку країни до кращого майбутнього. І тому на передній план історичної реконструкції соціального простору життєдіяльності українського народу виноситься проблема сучасної інтерпретації значимості його історично-культурної спадщини в розкритті та представленні сучасній світовій спільноті тих ознак патріотизму, які засвідчують наявність в українцях гуманістичну тенденцію відношення до «іншого». Складність вивчення даної проблеми полягає в тому, що в ній закладена імпліцитно інша проблема – збереження, охорони і захисту культурної спадщини, а нею займається не тільки одна наука історія. Історично-культурна спадщина народу є об'єктом вивчення культурології, археології, мистецтвознавства, історії архітектури, правознавства. В зв'язку з цим потребують також збагачення змісту базові категорії: «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурний ландшафт» та ін., встановлення співвідношення категорій «історично-культурна спадщина» і «пам'ятники історії і культури». Для наукової літератури періоду існування УРСР більш характерне застосування поняття «пам'ятники історії та культури», ніж історично-культурна спадщина. Термін «історично-культурна спадщина» вводився в наукове та ідеологічне застосування після міжнародної конференції 1954р. в м. Гаага, проведеної ЮНЕСКО з метою захисту культурних цінностей не тільки у випадку збройного конфлікту. Проте сам термін «історично-культурна спадщина» став широко застосовуватись після прийняття в 1972 році «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини». Саме в цій конвенції і було сформульовано зміст поняття «історично-культурна спадщина». Причиною прийняття даної Конвенції стало усвідомлення (розуміння) світовим співтовариством руйнівного впливу технічного прогресу на людину, динамізму соціально-економічного життя і його впливу на подальший розвиток і збереження спадщини культурних цінностей окремих народів, зокрема і

загальнонаціональних культурних цінностей. Тому можна констатувати, що поняття «пам'ятники історії і культури» за своїм змістом є підпорядкованим поняттям до категорії «історично-культурна спадщина», а матеріальні і духовні артефакти як пам'ятки визначаються об'єктами історично-культурної спадщини.

Теоретичні проблеми вивчення культурної національної спадщини включають розробку принципів визначення об'єктів спадщини, методику їх оцінювання, збереження та використання. Серед об'єктів історично-культурної спадщини одним із основних вважається пам'ятник. Саме він є орієнтиром формування історичної пам'яті народу. В структурі пам'ятників як історично-культурної спадщини виділяють пам'ятники історії - архітектурні споруди та приміщення, пам'ятні місця і предмети і пов'язані із найважливішими подіями розбудови країни, розвитком науки і техніки, культури побуту, народу, із життям видатних політичних, державних, військових діячів, видатних учених, діячів літератури та мистецтва; пам'ятники монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва; пам'ятники громадянської, промислової, військової, культової архітектури, архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі міст, вулиці, залишки древніх поселень, старовинні предмети, забудов міст та інших населених пунктів; пам'ятники археології - городища, кургани, залишки древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, залишки древніх поховань, камінні та інші витвори, наскальні зображення, старовинні предмети; документальні пам'ятники - акти органів державної влади, інші письмові та графічні документи, кіно-фотодокументи та звукові записи, давні рукописи і архіви, записи фольклору та музики, рідкісні друковані видання та ін. Тому загальновизнаним є тлумачення історично-культурної спадщини як сукупності об'єктів історії і культури, що засвідчують історичні етапи розвитку (в нашому дослідженні) українського народу і усвідомлених українським суспільством як гуманітарні цінності, що свідчать про наявність вище названих тенденцій прояву національного українського патріотизму.

Ситуація в нашій країні така, що потреба осмислити та визначити істинну роль культурної спадщини в період реформування у ХХІ ст. базових засад життєдіяльності українців засвідчується лише із фрагментарними розробками зазначеної проблеми. В практичній сфері використання історично-культурної спадщини визначились відповідні напрями їх використання за призначенням, які не наносять ушкодження в матеріальному і нематеріальному прояві визначенню ролі категорій об'єктів культурної і природної спадщини у демонстрації гуманістичного потенціалу українського патріотизму. У нашому теоретичному та прикладному дослідженні заданої проблеми виокремлено лише аксіологічний підхід, згідно якого реальність буття людини розкладається на два елементи: реальність і її цінність як можливість її практичної реалізації. Так вдається виділити смислові моменти соціокультурного простору попередніх поколінь та означити їх для сучасників. В такому випадку предметом історично-культурного дослідження стає історичний факт чи історично-культурний об'єкт, або ж фактуальність конкретного історично-культурного об'єкту.

М. Вебер виокремлює предметом історично-культурного дослідження також і мислення історичного суб'єкта. Український дослідник Л. П. Буєва визначає культуру як систему матеріальних і духовних цінностей, трансльованих із одного покоління до іншого. Такий підхід дає можливість осмислити історично-культурну спадщину в динаміці, як заміну одних смислових значень спадщини іншими, необхідними для розгортання у свідомості населення країни, національної спільноти відповідних суспільно-значимих орієнтирів повсякденного життя кожного окремо взятого індивіда та спільноти загалом. Теоретичним фундаментом вивчення історично-культурної спадщини слугує системно-аксіологічний підхід в розумінні культури, розроблений М. С. Каганом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім /Пер. з англ.. – К.: Дух і література. 2002. – 321 с.

2. Джалилов У. Нормативные акты ЮНЕСКО и национальное законодательство по охране культурного наследия. Вопросы его совершенствования. // Мир закона. 2005. № 6.

3. Вебер М.О. О некоторых категориях понимающей социологии // Западноевропейская социология XIX – начала XX в. - М., 1996.

4. Гатальська С.М. Філософія культури. Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

5. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе / Пер. з англ. - К.: Дух і Літера. 2001 - 542 с.

6. Еманюель. Левінас Між нами. Дослідження думки - про-іншого: Пер. з фр. - К.: Дух і Літера:Задруга, 1999.- 312 с.

7. Каган М.С. Философская теория ценности. СПб., 1997.

8. Ковтун Н.М. Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст. / Н.М. Ковтун. Автореф. дис. канд. філос. н. - Київ-2008., 18 с.

9. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. - К.: Вид. ПАПАПАН, 2003.-240 с.

10. Людмила Пустельник. Моє провінційне кохання. – Чортків. /Л.Пустельник // Духовні обереги рідного краю/ упоряд.: Л.Голота, Є.Букет. – К.: Укр. пріорітет, 2011. – С. 159-173.

11. Людмила Пустельник. Теревовлю теребила історія. /Л.Пустельник // Духовні обереги рідного краю/ упоряд.: Л.Голота, Є.Букет. – К.: Укр. пріорітет, 2011. – С. 174-177.

12. Могилянський історико-філософський семінар.- Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006.- Вип.1: 2003-2005 / Відп. ред.і упоряд. Ткачук М.Л.- 175 с.

13. Ортега –и- Гасет Х. Запах культуры / Хосе Ортега-и- Гасет; (пер. с исп.) - М.: Алгоритм, Эксмо. 2006. - 384 с.

14. Філософія мови: текст, образ, реальність / Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції : Наукове видання. – Суми. Вид-во СумДУ. 2009. – 176 с.

15. Фурман А. Методологічна концепція науково-дослідницької програми «Школа толерантності» / Методологічний альманах «Вітакультурний млин», - Тернопіль. 2014, Модуль 17. – С.30-36.

16. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме /М.Хайдеггер // Проблема человека в западной философии: Перевод / Сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. - М.: Прогресс, 1988. - С.314-356.

17. Юркевич П. Мир з ближніми як умова християнського співжиття (текст) // Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», «Українські мислителі» / Переклад з рос. В.Недашківського. Упорядкування. передмова й примітки А.Тихолаза / П.Юркевич. - Київ: Абрикос, 1993. - 416 с.

18. Ярошевець В.І. Гуманістичний зміст методології пізнання (текст): автреферат дис. докт.філос. наук. / В.І. Ярошевець. - К., 1996. - 46 с.